

Míchal Habaj

FENIČANIA

PERFEKT

Michal Habaj

FENIČANIA

Michal Habaj

FENICANIA

Texts © Michal Habaj

Photographs © Michal Habaj, archív Historickéj revue, archív Slovenského archeologického
a historického inštitútu, archív vydavateľstva Perfekt

Cover design © Pavel Čisárik

Design © Pavol Janoško, DTP Perfekt

Slovak edition © Perfekt 2016

FENIČANIA

Autor textu: Michal Habaj

Recenzenti: Prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc., Doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Ilustračný a obrazový materiál: Michal Habaj, archív Historickéj revue,
archív Slovenského Archeologického a historického inštitútu,
archív vydavateľstva Perfekt

Editorka: Magdaléna Gocníková

Jazykové redaktorky: Zuzana Kovačičová, Lucia Tulová

Návrh obálky: Pavel Čisárik

Grafická úprava a zalomenie: Pavol Janoško, DTP perfekt

Autor ďakuje za podporu Literárnemu fondu.

Vydavateľstvo Perfekt ďakuje za odbornú pomoc časopisu Historická revue a SAHL.

Vydal Perfekt, a. s., Karpatská 7, 811 05 Bratislava,
ako svoju 736 publikáciu.

Rok vydania 2016

Prvé vydanie

Knihu si môžete objednať vo vydavateľstve PERFEKT, Karpatská 7, 811 05 Bratislava 1,
fax: 02/52 49 97 88, e-mail: odbyt@perfetk.sk alebo na www.perfekt.sk s 30% zľavou.

Elektronickú verziu knihu si môžete kúpiť na internetových portáloch www.martinus.sk,
www.dibuk.sk, www.prestigio.sk a www.datart.sk.

Tlač: Finidr, s. r. o., Český Těšín

ISBN 978-80-8046-740-1

Sarkofág Ešmunazara II. Fenický text v dolnej časti hovorí o chrámoch zasvätených Ešmunovi a Astarte. ►

Handwritten text in an ancient script, likely Coptic or a related language, inscribed on a dark surface below the statue's chest. The text is arranged in approximately 12 horizontal lines, written in a cursive style. The characters are light-colored, possibly gold or white, and are densely packed. The script is difficult to decipher due to its cursive nature and the dark background.

PREDSLOV

Akokoľvek sa nám dnes môže zdať svet Feničanov vzdialený, zostávajú stopy fenickej kultúry pevnou súčasťou našej civilizácie. Feničania síce nevytvorili prvé štáty, nepodmanili si slávne ríše, nezvíťazili v pamätných bitkách, ani ich nepripomínajú umelecké diela nevyčísliteľnej hodnoty, ale predsa po sebe zanechali hlbokú stopu vo vývoji starovekého Stredomoria, a tým i súčasnej Európy. Fenickí remeselníci a obchodníci vedeli prijať a správne zmiesiť vedomosti a skúsenosti susedných kultúr. S otvorenou myslou nasávali vplyvy z Egypta, Mezopotámie, Sýrie či z Malej Ázie a prostredníctvom svojich obchodníkov ich na malých drevených lodiach rozšírili do všetkých kútov stredomorského pobrežia. Mnohé kultúry obohatili o písmo, skúsenosti v spravovaní mestského štátu, o nové poznatky, ktoré sa týkali práce na poliach či v remeselníckych dielnach. Fenický obchodník, plaviaci sa na svojej cédrovej loďke k neznámym diaľavám, vzdorujúci vetrom, búrkam, pirátom a iným nástrahám, tak podstatnou mierou prispel k obrazu starovekého Stredomoria. Z toho pohľadu patrí k tvorcom nášho vlastného sveta založeného na dedičstve stredomorských kultúr.

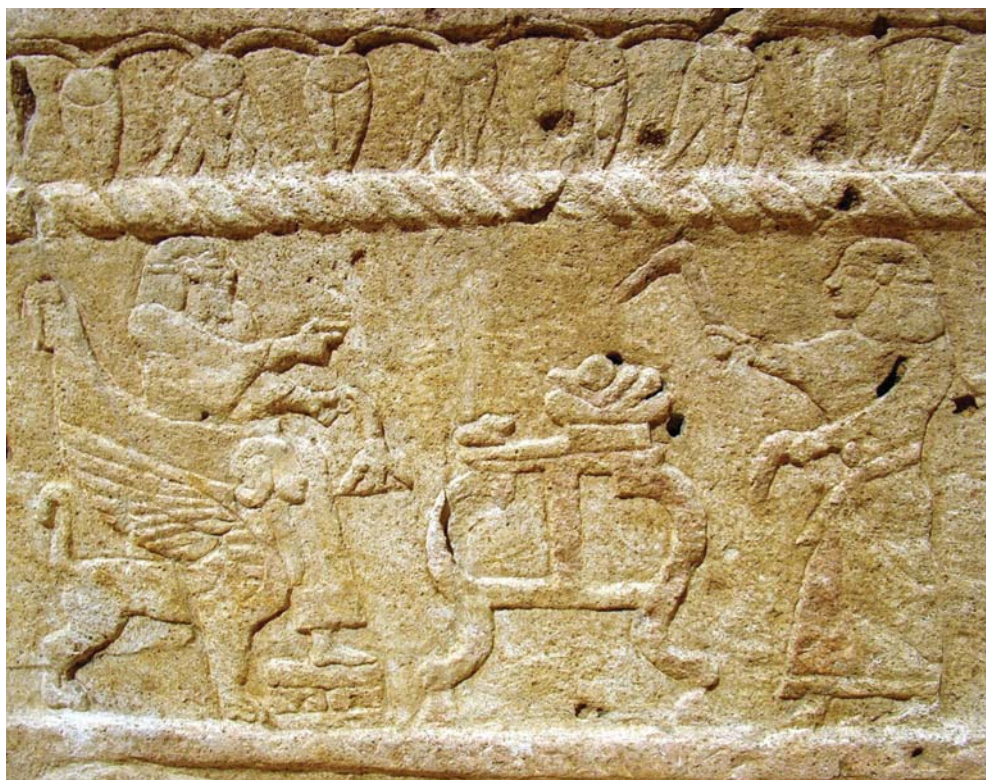
Feničania sa síce rozšírili zo svojej domoviny do celého Stredomoria, ale ja som sa

snažil rozpovedať v tejto knihe najmä príbeh Feničanov žijúcich v samotnej Fenícii, čo je územie, ktoré iba o málo presahuje hranice moderného Libanonu. Feničanov v zámorí som nemohol úplne obísť, ale dotkol som sa ich iba do tej miery, do akej pomáhajú poznatky o ich živote rekonštruovať svet materských miest východného Stredomoria.

V knihe používam pre Feničanov niekoľko označení. Vyplynulo to z mojej snahy o prierez celých fenických dejín. Feničania sa do svojej podoby známej z prvého tisícročia pred n. l. vyvíjali v priebehu mnohých storočí.

Dlhé obdobie patrili do širšieho kanaánskeho kultúrneho rámca a ľud žijúci v mestách, ktoré poznáme po roku 1200 ako fenické, by sme v danom období nedokázali odlíšiť od obyvateľov susedných oblastí. Z toho dôvodu bývajú až do roku 1200 označovaní ako Kanaánci alebo Protofeničania. Do ďalšej fázy svojho vývinu vstúpili okolo roku 1200, keď východným Stredomorím prehrmeli mnohé vojenské konflikty a etnické posuny. Orient sa po nepokojnom období obnovil v zmenenej podobe a premeny zasiahli i Kanaáncov. Zvyšky pôvodného kanaánskeho obyvateľstva sa utiahli pred prívalmi prichádzajúcich cudzincov medzi Stredozemné more a svahy Libanonu. Od tejto chvíle, keď ich vidíme ako samostatne sa vyví-

Dejiny Feničanov sú viac ako príbeh jedného národa, sú obrazom spojenia východu a západu, antiky a Orientu, stoja na počiatku našej vlastnej civilizácie.

Bybloský kráľ Ahíram sediac na tróne. Detail z jeho sarkofágu

jajúcu a ľahko odlíšiteľnú entitu, sa zvyknú označovať Feničanmi. To isté platí i pre geografické označenie *Fenícia*. V období pred rokom 1200 ho nahrádzam buď širším kultúrno-geografickým pojmom *Kanaán*, alebo historicko-geografickým pojmom *Levanta*.

Fenické dejiny sa odohrali v priebehu troch tisícročí pred naším letopočtom, a preto väčšina v knihe spomínaných udalostí spadá práve do obdobia pred narodením Krista. Z toho dôvodu pri rokoch neuvádzam opätovne príslušnú skratku, ktorá odkazuje na obdobie pred naším letopočtom, a pokiaľ sa v knihe ro-

ky po prelome letopočtu objavujú, tak na ne výslovne upozorňujem.

Na záver chcem poďakovať ľuďom, ktorí umožnili, aby táto kniha vyšla. Mojej manželke za podporu, vydavateľstvu Perfekt za spoluprácu, docentovi Pavlovi Valachovičovi za cenné rady, profesorovi Petrovi Charvátovi za odborné posúdenie a Slovenskému archeologickému a historickému inštitútu za mnohé ilustrácie, ktoré knihe prepožičali živšiu tvár.

Habajpidal

O FENIČANOH A FENÍCII

Kto sú Feničania?

Lud spod libanonských svahov

Staroveké obyvateľstvo miest vtesnaných medzi Stredozemie na jednej strane a pohorie Libanon na strane druhej, dnes poznáme ako Feničanov. Pomenovali ich tak starí Gréci, ktorým veľmi záležalo na tom, či obchodujú s Tyrčanom, Sidóncom, Byblanom, alebo s obyvateľom ktoréhokoľvek iného mesta na fenickom pobreží. Pre Grékov to boli jednoducho Feničania a pre nás sú nimi dodnes. Čo by však na to povedali samotní Tyrčania, Sidónci, Byblania a ďalší? Vnímali svoje väzby natolko intenzívne, aby sa považovali za jeden ľud? Fenické mestá nikdy nevytvorili jeden štát. Ich vzájomné aliancie a koalície prežili vždy iba krátky čas. Konkurovali si, súperili medzi sebou a neraz aj bojovali. Feničania vystupovali a konali predovšetkým ako predstavitelia svojich miest. Môžeme tak iba hádať, nakoľko si uvedomovali svoju spolupatričnosť. Pri pohľade „z vonku“ ich však vidíme hovoriť jedným jazykom, žiť podobným spôsobom života naviazaným na more, plavbu a obchod, uctievali rovnaké božstvá a obývali jeden geografický priestor na úpätí libanonských svahov. Z tohto pohľadu ich považujeme etnicky a his-

toricky za jeden ľud so spoločnými koreňmi, ktoré učenci hľadali v rôznych oblastiach.

Rozličné teórie o pôvode Feničanov alebo ich mena sa objavujú od staroveku. Starozákonná *Knihá Genezis* nás pri hľadaní fenických počiatkov privádza k známemu príbehu praotca Noema a jeho troch synov Sema, Chama a Jafeta. Cham sa v biblickom príbehu smial, keď našiel svojho otca nahého, za čo ho Noe preklial a s ním aj jeho neskorších synov – Kanaána a Sidóna, ktorých mená odkazujú na Feničanov. Viac nám biblické rozprávanie o pôvode fenických miest neprezrádza. Pre ďalšie správy musíme siahnuť po gréckej mytológii, kde nachádzame pôvod Fenície a Feničanov v báji o únose Európy Diom. Krásnu Európu uniesol najvyšší z bohov a jej nešťastní bratia sa ju vydali hľadať. Po čase sa usadili v rôznych končinách, pričom jeden z nich, Foinix, skončil v Tyre či v Sidóne a prepožičal podľa gréckeho mýtu Fenícii jej meno. Gréci antickí historici prekročili hranice mýtu a hľadali pôvod označenia Feničania v slove *foinix*, ktoré označuje červenú farbu alebo palmu. Pozrime sa najskôr na súvis medzi fenickým pôvodom a červenou farbou. Otec európskej historiografie, Herodotos, tvrdil, že k pobrežiu Stredozemného mora Feničania prišli od Červeného mora, pod ktorým on sám rozumel celý Indický

Z prístavov spod libanonských svahov Feničania šírili stáročia vedomosti a zručnosti Orientu do neznámych končín Stredomoria.

Fenická bojová dvojveslica
na asýrskom reliéfe

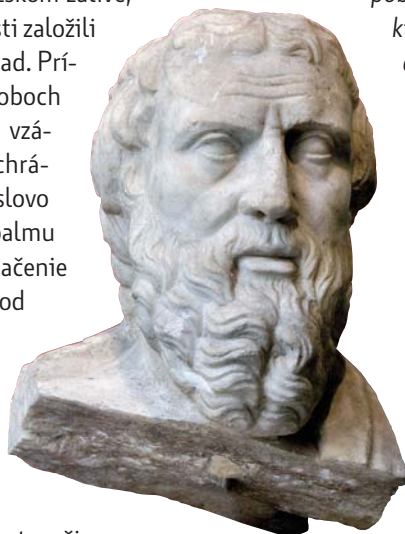
oceán, hlavne Perzský záliv. Grécki autori zostávali pri tejto domnienke. Približne štyri storočia po Herodotovi zaznamenal grécky geograf a historik Strabón správu o obyvateľoch ostrovov Tylos (dnešný Bahrajn) a Arvad (dnešný Muharraq) v Perzskom zálive, ktorí tvrdili, že ich kolonisti založili fenické mestá Tyros a Arvad. Príbuznosť ostrovanov z oboch morí navyše naznačovala vzájomná podobnosť ich chrámov. Ako sme spomínali, slovo *foinix* môže označovať i palmu a pokiaľ by sa grécke označenie Feničania odvíjalo práve od nej, tak by sme mohli hľadať fenický pôvod niekde v oázach, lebo palmy rastú pod slnkom s koreňmi namočenými vo vode.

Rímsky historik prvého storočia nášho letopočtu, Justinus, doplnil

najstaršiu minulosť Feničanov v nasledujúcej správe:

Tyrskú obec založili Feničania, ktorí po zemetrasení opustili svoju vlasť a usadili sa najskôr v Sýrii a následne blízko morského pobrežia, kde založili mesto Sidón, ktoré tak dostalo svoje meno pre dostatok rýb v oblasti; lebo Feničania označujú rybu výrazom sidon. O veľa rokov neskôr, keď ich napadli Aškalonci a vytlačili ich na svojich lodiach, založili rok pred koncom trójskej vojny Tyros.

Justinus, podobne ako grécki autori pred ním, predpokladal, že Feničania prišli do pobrežnej oblasti medzi Stredozemným morom a svahmi Libanonu v podobe, v akej ich antickí autori poznali v prvom tisícročí. Starovekí učenci tak žili

Herodotos

Noe preklína Chama na obraze Ivana Ksenofonta.

zjavne v predstave, že Feničanov žijúcich na Arabskom polostrove pri pobreží Perzského zálivu, neďaleko oáz, ako aj na priľahlých ostrovoch, hlavne na dnešnom Bahrajne, zasiahla v dávnych časoch prírodná katastrofa. Následky ničenia primäli Feničanov opustiť svoju domovinu a presunúť sa na sever k pobrežiu Stredozemného mora.

Napriek antickej predstave o príchode Feničanov do Stredozemia dnes vieme, že fenický ľud sa nezrodil jednorazovým usadením, ale postupným príchodom etnicky rôznorodého obyvateľstva. To v oblasti, historicky známej ako Kanaán, vytvorilo svoju vlastnú kultúru, z ktorej sa po čase zrodila fenická. Moderné bádanie sa tak v hľadaní fenického pôvodu prikláňa skôr k antickému antikvárovi druhého storočia nášho letopočtu – Filónovi z Babyľonu. Ten predpokladal vznik fenickej etnicity v samotnej Levante. Jej územie od nepamäti osídľovali rôzne kmene a v oblasti postupne vytvorili svoj vlastný spôsob života. Formovanie levantského obyvateľstva pod vplyvom okolitých kultúr vyústilo okolo roku 3000 do

existencie kanaánskej alebo iným slovom protofenickej kultúry. Vývoj pokračoval a okolo roku 1200 zachvátilo východné Stredomorie sťahovanie národov vyvolané suchom, neúrodou a úpadkom veľmocí. Viaceré civilizácie sa vytratilí a do Levanty vtrhli cudzie kočovné kmene. Protofeničania prišli v týchto pohyboch o veľkú časť svojho územia. Podržali si iba úzky pás zeme na pobreží, neskôr známy ako Fenícia.

Prečo Červení?

Už sme spomínali, že Feničania vďačia za svoje meno Grékom. V slovenskom preklade by sme ich mohli označiť ako Červených, lebo Gréci ich meno odvodili od slova *foinix*, ktoré používali pre purpurovo červenú farbu. Výraz prešiel v slovníku gréckych kmeňov dlhou tradíciou, keď ho už Mykénci používali vo forme *po-ni-ki-jo*. Či tak mykénski bojovníci označovali i levantské obyvateľstvo s istotou nevieme, ale vieme si to predstaviť, lebo Levantíncov poznal pod označením Červení celý Predný východ. Podľa všetkého si tak hovorili i samotní Feničania, ktorí sa označovali pojmom Kanaánci, teda obyvatelia krajiny Kanaán. Toto pomenovanie vychádza z označenia pre červenú farbu a jeho použitie pre veľkú časť Levanty dosvedčuje hneď niekoľko starovekých prameňov. Texty z Mari (18. storočie), Alalachu (17. storočie) a z Ugaritu (13. storočie) hovoria o Kanaáncoch ako o cudzincoch žijúcich na juh od ich územia. Egypťania označovali krajinou Kanaáncov rozsiahlu oblasť Levanty až po Tripolis a zahŕňali do nej Byblos, Berytos, Tyros i Sidón. Grécky logograf Hekataios z Milétu označoval v piatom storočí oblasť, možno práve na základe fenických správ, názvom *Chna*. Obyvatelia Berytu, známeho v helenistickom období ako Laodycea, pomenovali na minciach svoje mesto v druhom storočí názvom *Laodycea v Kanaáne*. V piatom storočí nášho letopočtu svätý Augustín uviedol, že Afričania žijúci v oblasti Kartága si hovoria Kanaánci.

V *Novom zákone*, v gréckom preklade *Starého zákona* či v diele Štefana z Byzancie sa Fenícia a Kanaán striedajú a predstavujú to isté územie.

Pôvod názvu krajiny Kanaán patrí medzi mnohé fenické záhady. Mohol by vychádzať zo semitského koreňa *kn*, označujúceho nížinu, a tou Kanaán aj sčasti je, alebo podriadenosť a Egyptania sa pozerali vskutku na krajinu ako na svoju provinciu. Základ slova však zrejme pochádza z úplne inej oblasti. Vychádza z výrazu *kinahhu*, a ten patrí do slovníka Churritov. Tí ním označovali purpurovú farbu a rozšírili ho po celom Prednom východe. Pri hľadaní názvu pre krajinu známu práve výrobou purpuru už potom nebolo treba chodiť ďaleko. Stala sa známa proste ako *Krajina purpuru* – Kanaán. Gréci si názov prisvojili a preložili.

Feničania sa nestali známi iba výrobou farbív a farbením látok. Už v treťom tisícročí sa Egyptania zaujímali o krajinu pre jej bohaté zásoby cédrového dreva. S ťažbou a s dovozom dreva si obyvatelia spod libanonských hôr vyslúžili v Egypte povestí dobrých drevorubcov a tesárov. Egyptania ich preto neoznačovali iba ako Červených, ale tiež pojmom *Fenchu*. Výraz vychádza zo slova *fench* a znamená stolár alebo tesár. Či už Červení alebo Tesári, Feničania si vyslúžili svoje meno šikovnosťou svojich rúk.

Jazyk a písmo

Jazyk Feničanov odrážal ich spolupatričnosť k rodine severozápadných semitských jazykov. Feničtinu bolo počuť po celom pobreží od Ugaritu až po Aškalon a po rozšírení Feničanov do Stredozemia aj v Malej Ázii, na africkom pobreží, v Egeide, na Cypre, Malte, Sicílii, Sardínii a v južnej Hispánii. Vzhľadom na svoju rozšírenosť sa stala jazykom diplomacie, bola použitá v textoch monumentálnych nápisov v južnej Anatólii alebo v značnom počte dvojjazyčných chetitských, gréckych či cyperských textov.

Život Feničanov v rozdielnych geografických oblastiach so sebou priniesol vznik nárečí. Za štandardnú feničtinu býva považovaný jazyk Sidóncov a Tyrčanov, zatiaľ čo v oblastiach Byblu, Cypru, južnej Anatólie a severnej Sýrie sa rozvinul osobitý dialekt. V kolóniách sa až na neskorší špecifický vývoj v Kartágu a v jeho ríši používala štandardná feničtina.

Rozvoj fenického hospodárstva, obchodu a kultúry si vynútil používanie písma. To sa sformovalo v priebehu druhého tisícročia. Jeho pôvod sa hľadá hlavne v piktografickom písme známom zo začiatku druhého tisícročia z oblasti Sinaja či egyptského Vesetu. V sinajskom písme piktogram foneticky zodpovedal jednej hláske, takže svojou podstatou malo toto písmo nakročené k dnešnej hláskovej abe-

Nápis vo feničtine zo Sam'alu, 9. stor. pred n. l.

cede. Nasledujúci vývoj v Kanaáne poznáme z nálezov z Palestíny. Kanaánci spočiatku písali vertikálne i horizontálne, ale časom iba sprava doľava. Tvar písmen sa zjednodušoval a klesal ich počet. V štrnástom storočí ešte pisári používali tridsať znakov, ale v jedenástom už iba dvadsaťdva znakov. Feničania dotiahli tento kanaánsky vývoj na konci druhého tisícročia do podoby vlastnej originálnej abecedy. Z dnešného pohľadu je zaujímavé, že nepoužívali samohlásky. Tie zaviedli až v neskoršom období Kartáginci. Interpunkciu používali iba

na najstarších nápisoch. Fenické písmo sa pre svoju jednoduchosť rýchlo šírilo. Jozef Flavius uviedol, že Feničania používali písmo i v bežnom živote. V deviatom storočí sa v ňom už zapisovala aramejčina, hebrejčina, moabčina či edomčina.

Používanie písma zaradilo Feničanov medzi literárne národy. Rozsah a kvalitu fenickej literatúry však nepoznáme, lebo fenické diela sa nezachovali. Na základe antických, hlavne rímskych, správ čo to vieme o kartáginských spisoch venovaných dejinám, právu, náboženstvu či filozofii. Podobne ladené spisy ako v Kartágu bezpochyby vznikali v samotnej Fenícii. V správe Egyptana Venamona sa stretne s kráľom Byblu, ktorý vyhľadával radu v starých spisoch uložených v podobe papyrusových zvitkov. Historik Menandros z Efezu tvrdil, že preložil historické archívy z Tyru. Jozef Flavius potvrdil existenciu Tyrských letopisov a Filón z Byblu využíval historické dielo Feničana Sanchunjata. Feničania však nahradili v písomníctve hlinené tabuľky drevom, papyrusom či pergamenom, a tie sa po čase vytratil, lebo na rozdiel od antickej literatúry neboli v pravidelných cykloch prepisované.

Miesto Feničanov v dejinách

Dejiny tvoria ľudia ochotní prekonať hranice určené predošlými generáciami. Mnohí Feničania svojimi schopnosťami a odvahou pozmenili tvár okolitého sveta. Hlavný význam fenickej civilizácie však tkvie v transfere vedomostí

FENICKÁ		GRÉCKA ALFABETA					LATINKA	
znak	význam	najstaršia	novšia	klasická		význam		
𐤀		Α	ΑΑ	Α	α	a	A	a
𐤁	b	Β	ΒΒ	Β	β	b	B	b
𐤂	g	Γ	Γ	Γ	γ	g	C	c
𐤃	d	Δ	ΔΔ	Δ	δ	d	D	d
𐤄	ch	Ε	ΕΕ	Ε	ε	e	E	e
𐤅	z	Ζ	ΖΖ	Ζ	ζ	z	Z	z
𐤆	h	Η	ΗΗ	Η	η	é	H	h
𐤇	t ^h	Θ	ΘΘ	Θ	θ	th		
𐤈	j	Ι	Ι	Ι	ι	i	I	i
𐤉	k	Κ	ΚΚ	Κ	κ	k	K	k
𐤊	l	Λ	ΛΛ	Λ	λ	l	L	l
𐤋	m	Μ	ΜΜ	Μ	μ	m	M	m
𐤌	n	Ν	ΝΝ	Ν	ν	n	N	n
𐤍	s		ΞΧ	Ξ	ξ	x	X	x
𐤎		Ο	Ο	Ο	ο	o	O	o
𐤏	p	Π	ΠΠ	Π	π	p	P	p
𐤐	q	Φ	Φ				Q	q
𐤑	r	Ρ	ΡΡ	Ρ	ρ	r	R	r
𐤒	š	Σ	ΣΣ	Σ	σ	s	S	s
𐤓	t	Τ	ΤΤ	Τ	τ	t	T	t
𐤔	v	Υ	ΥΥ	Υ	υ	y	U	u
		Φ	Φ	Φ	φ	f	F	f
		Χ	Χ	Χ	χ	k ^h	Ch	ch
		Ψ	Ψ	Ψ	ψ	ps		
		Ω	Ω	Ω	ω	ó		

Porovnanie fenických písmen s abecedou a latinkou

z východu na západ – z Predného východu do Stredomoria. Feničania sa stretli v Egypte, v Sýrii, v Mezopotámii s novými technologickými postupmi, kultúrnymi vymoženosťami a predávali ich ďalej. Dnes je nemožné určiť všetky priame či nepriame vplyvy fenickej kultúry na vývoj starovekého Stredomoria. Historik preto musí dbať na to, aby vplyv Feničanov neprecenil ani nepodcenil.

Najznámejším exportom Feničanov z pohľadu kultúrneho vývoja antických civilizácií sa stalo písmo. V deviatom storočí sa s fenickým písmom stretne na Cypre a na Kréte.

O storočie neskôr ho Feničania používali na Sardínii a v južnej Hispánii. Podľa Herodota ho následne prevzali Gréci a na jeho základe sformovali svoju abecedu. V ranom štádiu gréckej abecedy prezrádajú jej nadväznosť na Feničanov podobné mená, význam slov či poradie písmen. K transferu písma mohlo prísť niekedy okolo roku 800, lebo najstaršie grécke texty pochádzajú z obdobia medzi rokmi 775 – 750. Kadiaľ sa fenická abeceda do Grécka dostala, dnes presne nevieme. Predpokladá sa, že to mohlo byť cez Euboiu, ale otvorené zostávajú aj ďalšie možnosti: oblasť Egeidy, Malej Ázie, Al Miny, Tell Sukas alebo južnej Itálie. Feničania však zasiahli do gréckeho kultúrneho vývoja viac ako iba abecedou. Fenickí obchodníci a remeselníci prispeli k vývoju orientálnych tendencií v gréckom umení. Fenický vplyv v gréckej filozofii si uvedomovali už samotní Gréci, ktorí považovali Thaleta z Miléta či Zenóna z Kitia za Feničanov.

Istý vplyv mohli mať Feničania i na Etruskov a následne na Rimanov. S Etruskami viedli spoločný obchod v Tyrhenskom mori a z rímskej literatúry sú zreteľné vplyvy fenických agrárnych techník na rímske hospodárstvo. Feničania pozdvihli kvalitu života na hispánskom pobreží, kde uviedli pestovanie viniča a práve do obdobia ich príchodu do Hispánie spadá aj rozširovanie orných plôch v oblasti. V severnej Afrike vyvolali zmeny v spôsobe života kočovných kmeňov Numídie a Mauretánie. Miestni nomádi sa vďaka ich príchodu oboznámili s vyspelými agrárnymi technikami a začali sa usádzať. Fenický vplyv badať tiež v urbanizácii severnej Afriky či v jej administratívnom a politickom vývoji, čo dokumentuje napríklad rozšírenie inštitútu *suffetov* vo viacerých severoafrických obciach. Práve Feničania v severnej Afrike rozšírili písmo.

Nespochybniteľné zásluhy môžeme pripočítať Feničanom v moreplavbe. Zaslúžili sa o mnohé poznatky v navigácii, rozšírili znalosti o prúdoch a o vetroch v Stredomorí a v oblastiach západnej Afriky. Fenickí lodní konštruk-

téri patrili medzi najschopnejších staviteľov starovekých lodí a v priebehu vývoja lodnej dopravy obohatili stredomorské koráby o mnohé technické a konštrukčné detaily. Nemalou mierou prispeli k zdokonaleniu technického zázemia prístavov.

Fenícia: krajina medzi stredomorským pobrežím a svahmi Libanonu

Svet paradoxov

Krajina, ktorú Feničania obývali, patrila do oblasti, kde na Prednom východe vzniklo poľnohospodárstvo. Oblasť si v literatúre vyslúžila svojím oblúkovitým tvarom označenie *Úrodný polmesiac* a vznikom poľnohospodárstva dala základ k vzniku najstarších kultúr. Samotnú Feníciu môžeme identifikovať na súčasnej politickej mape ako Libanon, čiastočne zasahovala i na územie dnešnej Sýrie a Izraela. Krajina sa doslova krčila medzi Stredozemným morom a reťazou pohorí Džebel en-Nusejríja a Libanon, pričom vytvárala úzky rovinatý pás, ktorý dosahoval na niektorých miestach šírku iba niekoľkých kilometrov.

Fenická krajina teda predstavovala svet protikladov. Na jednej strane Feničanov ohraňovala nekonečná morská hladina a na druhej strane vzhliadali na reťaz pohorí, ktoré v najvyššom bode stúpali až do výšky 3 088 metrov nad morom, kde sa už končiare pohorí vnárajú skoro do nepretržitej oblačnosti. Prudko sa zvažujúce svahy hôr v staroveku pokrývali bohaté lesy, ktoré poskytovali domov ľvov a svorkám vlkov. Hory s množstvom dreva boli pre Feničanov takmer nekonečným zdrojom bohatstva. Svojou výškou a nedostupnosťou ich chránili a vysokými štítmí poskytovali lodiam dôležitý oporný bod pri navigácii. Feničania dovideli z kočiarov hôr počas inverzie do veľkej diaľky, čo im umožnilo chrániť pobrežie. Okrem toho na horách nachádzali spo-

Staroveká Fénícia na mape súčasného Blízkeho východu

jenie s bohmi, ktorých uctievali a na ich vrchoch zakladali svätyne.

Hospodárske a bezpečnostné výhody zalesnených pohorí vhodne dopĺňalo more. Stredomorie Feničanov neoddeľovalo, ale spájalo s odľahlými kútmí známeho sveta a poskytovalo im tak predpoklady pre obchod a výrobu. Vyťažené drevo z libanonských lesov Feničania zväzali po riekach do prístavov a morskými cestami expedovali. Na pobreží zasa mohli loviť morských ulitníkov, z ktorých vnútornosť vyrábali slávne purpurové farbivo. Môžeme povedať, že protiklady krajiny určili možnosti jej obyvateľov a Feničania ich plne využili. Podrobnejšie preskúmame topografiu feničského pobrežia pohľadom starovekého geografa Pseudo-Skylaxa.

So Pseudo-Skylaxom po feničskom pobreží

Skylaxa z Karyandy preslávila jeho odvaha, námorné schopnosti a vedomosti. V službách

perzského kráľa Dareia podnikol okolo roku 515 objavnú plavbu pozdĺž pobrežia Indického oceána. Skylax vyplával z ústia Indu a smeroval na západ. Svoje poznatky zapísal do *periplu*, teda starovekej formy cestovných záznamov určených ďalším generáciám námorníkov. Posádky lodí sa z *periplu* dozvedeli, kde môžu počas plavby kotviť, kde nájsu potrebné zásoby alebo aké bude približné trvanie plavby medzi jednotlivými zastávkami. Skylaxov *periplus* sa tešil v antickej literatúre zaslúženej obľube, lebo prinášal poznatky o dovtedy neznámych oblastiach. Situácia sa zmenila po príchode Alexandra Veľkého do Perzie. Nové a podrobné poznatky o plavbe v Indickom oceáne priniesol veliteľ Alexandrovej flotily, Nearchos. Kréťan viedol macedónske loďstvo z ústia Indu do Perzského zálivu a svojou správou prekonal a odsunul správy starších geografov. Skylaxov *periplus* sa začal vytrácať z povedomia antickej vzdelancov a dodnes z neho zostali iba čriečky v dielach iných spisovateľov.

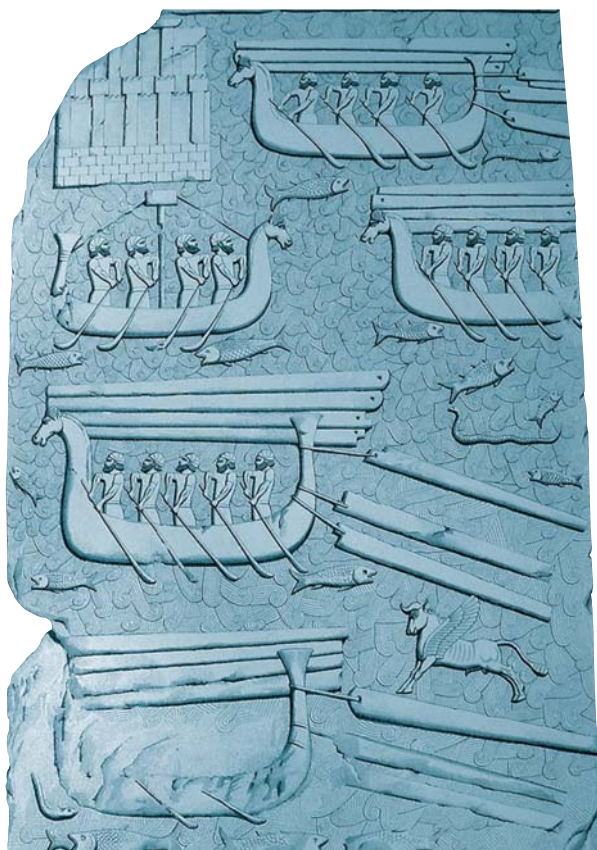
Ešte pred Alexandrovou výpravou na východ však Skylaxovo dielo poživalo značný rešpekt a jeho autoritu využil v štvrtom storočí neznámy autor, ktorý pod menom slávneho geografa zostavil periplus, v ktorom zhrnul dobové geografické vedomosti. Keďže vedecké bádanie bezpečne preukázalo, že autor spisu zo štvrtého storočia nie je Skylaxom z konca šiesteho storočia, býva tento „neznámy“ označovaný ako Pseudo-Skylax. Dielo napísal zrejme niekedy za vlády Filipa II., otca Alexandra Macedónskeho, a dal ho do podoby námorníckej príručky. V diele opisuje v smere hodinových ručičiek stredomorské a čiernomorské pobrežie. Začína v Hispánii a končí až za Heraklovými stĺpmi (dnešný Gibraltár). Pseudo-Skylaxov periplus nám dnes ponúka jedinečný

pohľad na Stredomorie, tak ako ho grécki námorníci mohli vidieť v štvrtom storočí. O Fenícii v ňom nájdeme nasledujúcu správu:

Po Kilikii nasleduje ľud Sýrie. V Sýrii obýva národ Feničanov pobrežnú oblasť a žije na úzkom páse zeme, ktorý sa rozkladá na menej ako štyridsiatich stadiách od mora (7,4 km), hoci na niektorých miestach jeho šírka nepresahuje ani desať stadií (1,85 km). Za riekou Tapsah leží fenický Tripolis, ďalej ostrov a prístav Arvadu s tyrským kráľovským sídlom, ktoré sú vzdialené skoro osem stadií (1,4 km) od pevniny a na polostrove sa nachádza aj ďalšie miesto označované ako Tripolis, ktoré patrí Arvadu, Tyru a Sidónu; tvoria ho tri mestá a každé z nich má vlastné obvodové hradby. Ďalej nasleduje pohorie známe ako Božia tvár; mesto a prístav

Bteros; mesto a severný prístav Berytu; Porfyriovo mesto a opevnený prístav Sidón a Ornithopolis. Sidóncom patrí oblasť od mesta Leontos k Ornithopolu. Tyrčanom patrí Sarepta. Nasleduje Tyros, ktorý má opevnený prístav; tento ostrov je kráľovským sídlom Tyrčanov a leží tri stadiá (0,6 km) od pevniny. Ďalej je Starý Tyros a rieka, tečúca jeho stredom; mesto Achziv a rieka; potom mesto Akko; Achšaf, mesto Tyrčanov; Karmel, posvätná hora Dia; Arados, mesto Sidóncov; Magdolos, mesto a rieka Tyrčanov; Dor, mesto Sidóncov; Jaffa, mesto, o ktorom sa hovorí, že tam Andromedu prenechali morskej oblude; Aškalon, mesto Tyrčanov a kráľovské sídlo. Pobrežie Koilesýrie od rieky Tapsah k Aškalonu, 1 700 stadií (približne 300 km).

Toľko Pseudo-Skylax. Jeho správa síce neoplýva detailmi, ale topograficky je presná, a to bolo pre námorníkov najdôležitejšie. V periiple opísal hranice Fenície tak, ako ich Gréci poznali

Prekreslený asýrsky reliéf znázorňuje Feničanov pri preprave dreva.

v druhej polovici štvrtého storočia. Tieto hranice sa však v priebehu storočí menili a posúvali. Jadro fenického územia, ktoré sa rozkladalo medzi Tripolisom a Dorom, sa v jednotlivých obdobiach viac či menej rozrastalo smerom na sever alebo na juh. Skúsme teraz chvíľu spoznávať fenické pobrežie tak, ako ho zaznamenal antický geograf.

Cez Arvad k Tripolisu

Pseudo-Skylax nás vo svojom periple privádza do Fenície cez rieku Tapsah. Kde leží bezpečne nevieme, ale indície vedú k jej identifikácii s riekou Orontes. V ústí Orontu totiž ležalo v staroveku sídlisko, dnešná Al Mina, čo v arabčine znamená prístav. Obec sprostredkovávala obchod a kultúrnu výmenu medzi okolitými civilizáciami, až kým nezanikla v dôsledku Ptolemaiovho ničivého ťaženia v roku 312. Cestovatelia prechádzajúci popri pobreží sa mohli v Al Mine pohodlne preplaviť cez rieku a práve táto možnosť prechodu sa zrejme odrazila v Pseudo-Skylaxovom označení rieky Tapsah, ktoré vzniklo helenizovaním pôvodného hebrejského výrazu pre brod.

Za riekou Tapsah sa cestovateľ ocitol vo Fenícii. Po krátkom čase narazil na prvé väčšie mesto – Arvad. Mesto ležalo na ostrove vzdialenom približne dva a pol kilometra od pobrežia. Ostrov nevyčníka rozlohou, na dĺžku dosahuje približne 800 metrov a na šírku asi 500. Tvorí ho plochá skala, preto sa na ňom nikdy nič nepestovalo a Arvadčania boli závislí na dovoze potravín z pevniny. Ostrov poskytoval i výhody. Svojou polohou zabezpečoval obyvateľstvu bezpečné útočisko, a preto zostal obývaný celý starovek. Ostrovania vydržali vďaka cisternám vyhlbeným do skalného podlažia a lodiam priväzajúcim zásoby i dlhšie obliehanie z pevniny. Keď bola núdza najvyššia, vedeli získať dostatok pitnej vody z neďalekého prameňa ukrytého na morskom dne. V prípade potreby vysielali k prameňu loď vybavenú dlhým koženým potrubím zakončeným oloveným lievikom so širokým okrajom. Potápači napojili lievik na prameň a tlak z prameňa vytlačil vodu potrubím na povrch. Arvadčania ju už iba v zásobníkoch previezli na ostrov. Arvad sa ešte v staroveku preslávil stavbami viacposchodových budov. Arvadčanov nútila do stavby týchto starovekých „mrakodrapov“ nevelká rozloha ostrova. Fenické mesto archeológovia dodnes systematicky nepreskúmali, lebo staroveké sídlisko pokrýva moderné mesto a zo starého Arvadu vidieť iba zvyšky mestského opevnenia.

Autor periplu spomína, že v Arvade sa nachádzalo sídlo tyrskeho kráľa, v čom sa nemýli, lebo mesto skutočne spadalo časť štvrtého storočia pod vplyv Tyru. Závislosť od Tyru pripomínajú starozákonná *Knihá proroka Ezechiela*, kde sa dočítame o arvadských veslároch slúžiacich na tyrských lodiach, ako i nápis zo samotného Arvadu. Text nápisu je venovaný Melkartovi, hlavnému tyrskému božstvu.

Dvakrát Tripolis?

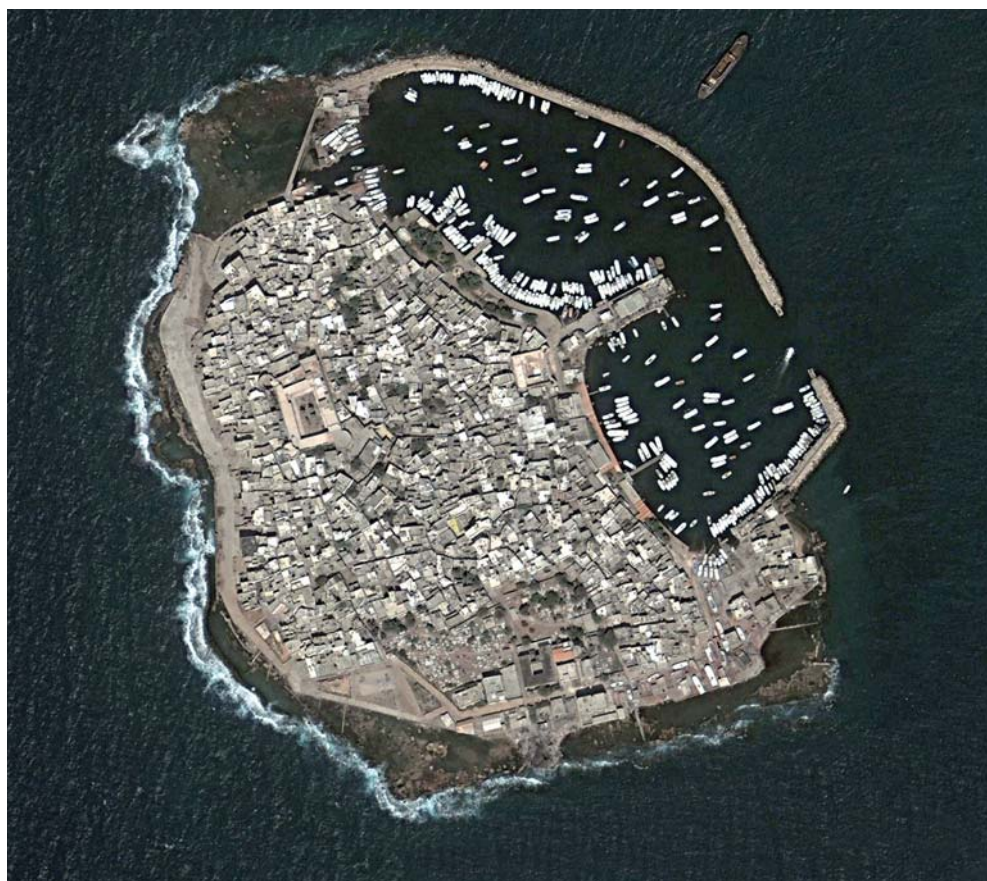
Človek plaviaci sa na lodi okolo Arvadu videl z paluby na pevnine tri obce: Karnu, Enhydru

a Marathos. Ležali na protiľahlom brehu oproti Arvadu a z paluby lode vytvárali dojem jedného sídliska. Pseudo-Skylax ich preto v periple označil ako *Trojité mesto*, v gréckom preklade *Tripolis*. Najbližšie k pobrežiu ležalo Karnu, ktoré chránilo záliv Al Miny. Názov Enhydry v sebe nesie odkaz na neďaleký vodný zdroj. Fenický názov mesta nepoznáme, ale ľahko si vieme predstaviť, že Feničania miesto volali En-Arvad, teda prameň Arvadu. Marathos vznikol už v treťom tisícročí a o jeho starobylosti svedčí hlavný mestský chrám, dnes známy pod arabským názvom *Maabed* – Chrám, ktorý sa nachádza na východe archeologického náleziska. Či bol chrám zasvätený Ešmunovi, Šadrapovi alebo Melkartovi nevie-

me, ale Marathos, podobne ako Karnu a Enhydra spadal pod arvadský vplyv. Obce sa síce pri pohľade z lodnej paluby mohli javiť ako jedno mesto, ale skutočný Tripolis ležal južnejšie, na polostrove uzatvárajúcom záliv Al Miny.

Skôr, ako by sa cestovateľ dostal zo severu po súši do samotného Tripolisu, musel prejsť starovekou Irqatou, dnešnou obcou Arqa. Pseudo-Skylax obec nespomína, ale Irqata patrila medzi starodávne fenické sídliská. Spomína sa už v amarnských listoch v štrnástom storočí a v rímskom období sa stala známa ako rodisko rímskeho cisára Alexandra Severa.

Po príchode do Tripolisu sa cestovateľ ocitol v meste dvoch rozličných počiatkov. Prvý-

Pohľad na dnešný Arvad

krát ho Feničania založili už na konci bronzovej doby, ale obec po čase za nejasných okolností zanikla. Arvad, Tyros a Sidón postavili v perzskom období na mieste zaniknutého sídliska tri nové obce, čím položili základ *Trojitého mesta*. Tripolis zohrával v neskoršom období úlohu hlavného prístavného a obchodného centra severnej Fenície. Jedna z troch pôvodných obcí leží pod moderným prístavným mestom Al Mina. Ďalšie dve obce nie sú vierohodne identifikované.

Južne od Tripolisu nás autor periplu privádza k pohoriu *Božia tvár*. Pohorie pretínalo cestu cestovateľom putujúcim po súši z Tripolisu do Batruny. Dnes je známe pod názvom Raš aš-Šakka. Nasledujúce mesto, Batruna – dnešný Batroun, ležalo skoro na polceste medzi Tripolisom a Berytom. Pseudo-Skylax mesto označil ako Bteron a antickí spisovatelia ho poznali pod názvom Bostrys. Mesto patrilo

medzi najstaršie fenické osídlenia. Texty z Eby ho spomínajú už v treťom tisícročí a Batruna sa objavuje tiež v Amarnskej korešpondencii. Mesto zrejme jeho obyvatelia opustili na počiatku železnej doby, ale tyrský kráľ Ittobaal I., ako nás informuje židovský historik Jozef Flavius, Batrunu v deviatom storočí opäť založil. Iba kúsok smerom na juh od Batruny sa nachádzalo jedno z najvýznamnejších a najstarobyljších fenických miest – Byblos. Pseudo-Skylax ho nespomína, lebo Byblu v štvrtom storočí chýbal jeho pôvodný význam a z pohľadu námornej dopravy ho autor periplu nepovažoval za dôležitý. My sa však pri ňom na chvíľu pozastavíme.

Starodávny Byblos

Pri putovaní Feníciou nemôžeme Byblos obísť. Výstižne zaznamenal starobylosť a pôvod

Chrám obeliskov v Byble

mestského názvu grécky geograf Štefan Byzantský. Vo svojom diele *Etniká* zhrnul staroveké správy o Byble do nasledujúcich riadkov:

Mesto ležiace vo Fenícii, najstaršie zo všetkých; založené Kronom a pomenované podľa Bybly, dcéry Miléta. Dočítame sa tiež, že obec bola pomenovaná Byblos preto, lebo tam bol uschovaný od nepamäti bez škôd papyrus. Iní naproti tomu uvádzajú, že tam Isis, keď oplakávala Osirisa, odložila diadém, a ten bol vyhotovený práve z papyrusu, a to z lyka egyptských krovín, ktorým Níl umožnil v močariskách vyrásť do výšky.

Lokálne ložiská medi, bohaté cédrové lesy, dva prírodné prístavy a dostatok pitnej vody v oblasti prispeli rozhodujúcou mierou k vzniku dôležitého mestského centra. Mesto sa formovalo okolo prameňa a do dejín sa vďaka zásobovaniu Egypta cédrovým drevom dostalo v podobe hieroglyfických nápisov už v treťom tisícročí. Štefan Byzantský sa tak pravdepodobne nemýlil, keď považoval Byblos za najstaršie mesto Fenície a nemýlil sa ani v pôvode jeho gréckeho názvu, ktorý odvodzoval od papyrusu. Gréci papyrus označovali slovom *byblos*, lebo práve cez Byblos Feničania exportovali egyptský papyrus do Egejskej oblasti. Grécke slovo *biblion*, kniha (z papyrusu), v množnom čísle *biblia* sa odrazilo aj do súčasného označenia Biblie, teda *Knihy kníh*. Miestni obyvatelia, samozrejme, grécky názov mesta nepoužívali, ale v bronzovej dobe označovali svoje mesto ako Gubla a v železnej dobe Gebal.

Berytos

Na základoch starovekého Berytu dnes stojí hlavné libanonské mesto Bejrút. Berytos vznikol na skalnom polostrove trojuholníkového tvaru a Pseudo-Skylax námorníkov v periple informuje, že v prípade plavby zo severu nájdú pokojné útočisko v severnom prístave, ktorý chráni lode pred západnými vetrami.

Miesto, kde Berytos leží, ľudia obývali už od paleolitu. V strednej bronzovej dobe ho pr-

výkrát ohradili opevnením a starobylosť mesta dokumentujú i texty z Ebly, v ktorých sa Berytos objavuje vo forme Baurtu. Mesto zostalo bez prerušenia obývané až dodnes.

Pri hľadaní pôvodu mestského názvu sa môžeme opäť obrátiť na Štefana Byzantského. Grécky geograf narazil pri skúmaní názvu na dve staroveké tradície. Jedna z nich odvodzovala pôvod názvu od fenického slova *be'erot*, ktoré znamená studňa a vychádza zo skutočnosti, že pod mestom sa nachádzali bohaté zásoby podzemnej vody. O druhom starovekom variante o pôvode názvu mesta sa Štefan dočítal v diele pre nás neznámeho autora Histiaia, ktoré tento Grék venoval Fenícii. Histiaios vo svojej práci tvrdil, že názov mesta pochádza od fenického slova pre telesnú silu.

Plavba z Berytu do Sidónu sa nedala v staroveku uskutočniť za jeden deň. Pseudo-Skylax preto upozornil na možnosť kotviť v prístave Porfyrión, v dnešnom mestečku Jieh. Porfyriónovo mesto leží približne tridsať kilometrov od Berytu, čo zodpovedalo v časoch Pseudo-Skylaxa približne dennej plavbe. Z Porfyriónu sa už lode pohodlne preplavili do jednej z hlavných fenických metropol, do Sidónu.

Mocný Sidón

Sidón zohrával spoločne s Tyrom úlohu kľúčového hráča fenických dejín. Mesto sa zúčastňovalo na medzinárodnom obchode a vlastnilo početné loďstvo. Z toho dôvodu potrebovalo viac ako jeden prístav. Pseudo-Skylax v periple lode navádza, prichádzajúc zo severu, do severného prístavu. Staroveký geograf ho označuje ako uzavretý, lebo lode ukotvené v prístave chránili útesy, doplnené blokmi skál a tieto zariadenia prístav s rozlohou 500 x 200 metrov uzatvárali. Obchodné aktivity časom presiahli možnosti prístavu a Sidónci z toho dôvodu vybudovali rozsiahle prístavisko medzi uzavretým prístavom a ostrovčekom Zire, ktorý ležal 500 metrov severne od mesta. Výstavbou móla a technického